

СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

КАРАЛАШ А-Ю. І.

аспірантка кафедри філософії

Житомирського державного університету

імені Івана Франка, м. Житомир, Україна

Постановка проблеми. Будь-який стан суспільства можна характеризувати як впорядкований або організований, адже суспільство являє собою певну цілісність, сукупність соціальних взаємодій соціальних інститутів, що утворюють його структуру. Також це ж суспільство можна характеризувати і як таке, що знаходиться в перехідному стані з однієї форми соціальної організації в іншу – це трансформаційне, перехідне, кризове, хаотичне, нестабільне, невірноважене або біфуркаційне, таке, що перебуває в стані реструктуризації. Характеристики «порядку» як наявності структури і «хаосу» як її відсутності відносні, а оцінка стану суспільства буде залежати від ефективності відповідей на виклики, що постають перед ним. Так, повна відсутність соціальної структури, звичайно, неможлива, мова йде про її діяльну наявність або відсутність, здатність виконання тих чи інших функцій і завдань.

Оскільки існує цілий ряд невирішених соціально-економічних, політичних, релігійно-конфесійних та інших проблем і викликів, наявність яких виключає сталий розвиток, постільки сучасний стан українського суспільства можна характеризувати як кризовий. При чому ця криза системна – в тому розумінні, що регрес всебічно торкнувся фундаментальних сфер соціального буття, відбувся збій соціальної матриці на соціетальному рівні, а соціальна організація українського суспільства вже майже три десятиліття перебуває в перехідному стані. Доводиться констатувати, що наше суспільство зіткнулося з викликами, як глобальними, так і локальними, яким воно не може ефективно протистояти в тому вигляді, в якому існує сьогодні.

Виникає проблема принципів побудови структури соціальної організації, здатної хоча б задати тенденцію на вихід з перехідного стану в розвиток, а в перспективі – дозволила б здійснити модернізацію, сформувані ефективні відповіді на виклики і забезпечити стійкість розвитку – живучість суспільства.

Аналіз публікацій. Соціально-філософські та соціологічні дослідження стану, динаміки і перспектив модернізації українського суспільства, в тому числі його соціально-структурного виміру, здійснені такими вітчизняними вченими, як В. Андрущенко, О. Балакірева, В. Воронкова, А. Домаранська, О. Куценко, С. Макєєв, С. Оксамитна, М. Шульга та інші.

Аналіз глобальних інституційних змін опирається на праці таких дослідників, як У. Бек, Д. Белл, П. Бергер, З. Бжезинський, І. Валлерстайн, Е. Гідденс, М. Кастельс, Дж. Сорос, Е. Тофлер, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон та ін.

Теоретичною основою осмислення соціальної організації стали роботи в області теорії організації таких дослідників, як І. Адізес, Д. Гвішиані, В. Костін, Н. Костіна, Н. Петрук, А. Пригожин, М. Рід, Д. Сільверман, В. Франчук, М. Хатч, В. Щербина, Г. Щедровицький. Доповненням до них служить термінологічний апарат теорії самоорганізації (синергетики), що описує особливості і поведінку систем в станах, далеких від рівноваги, розкритий в роботах таких авторів, як І. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Хакен, Л. Бевзенко, В. Буданов, В. Воронкова, І. Добронравова, В. Стьопін та ін.

Оскільки теорії соціальних структур, організації і самоорганізації використовують поняття система, а також з огляду на те, що криза українського суспільства характеризується як системна, видається доцільним використання евристичного потенціалу нематематизованої системної методології для розкриття стану макрорівня суспільства – його соціальної організації. Представники: К. Бейлі, Л. фон Берталанфі, О. Богданов, О. Малюта.

Мета статті: розглянути соціальну організацію як структуру і проаналізувати її з позицій живучості суспільства, дослідити принципи,

найбільш відповідні для формування інноваційної та стійкої соціальної організації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Соціальна організація почала досліджуватися щодо соціальних процесів у виробничій сфері і на фірмах, в контексті економічної діяльності. В цьому плані соціальна організація розглядалася як структура, що складається з соціальних взаємодій працівників між собою, працівників і начальства. Віднедавна ефективність діяльності економічних організацій оцінюється в більш інтегративній, ніж конкурентоспроможність, категорії живучості, що розуміється як надійність і стійкість організаційної структури. «Структурний» підхід до організації – домінуючий в соціології організацій, соціології управління, теорії організації [14; 15]. Застосовуючи цей підхід на макрорівні, буде доцільно розглядати соціальну організацію як соціальну структуру суспільства.

Зміст поняття соціальної організації має кілька вимірів, одним з яких є її вираження в категорії порядку. «Щодо соціальних об'єктів термін "організація" вживається в різних сенсах. ... Тут можна мати на увазі впорядкованість якогось об'єкта. Тоді під організацією розуміються певні структури, будова і тип зв'язків як спосіб з'єднання частин в ціле, специфічний для кожного роду об'єктів» [11, с. 44]. Порядок забезпечує живучість соціуму, його сталий розвиток, що здійснюється за рахунок власного ресурсу соціуму, визначаючи його самодостатність і цілісність. Відсутність соціального порядку – хаос, аномія, можуть існувати до тих пір, поки є джерело ресурсу для їх існування. Цей стан як мінімум амбівалентний в оцінках. З одного боку, виникає залежність від джерела ресурсу, а з іншого, – таке джерело інвестицій в українську економіку як МВФ, вимагає наявності в суспільстві мінімально допустимого порядку для гарантії повернення фінансових вливань.

Соціальна організація як упорядкований стан суспільств протягом історії вибудовувалась в більш-менш стійкі структури, що часто виражались в політичній формі імперій. Вони забезпечували локальний соціальний порядок (як мінімум мир для певної території) та стійкі, передбачувані умови

(дотримання законів), уможливлуючи розвиток економіки, а разом з цим – підвищення добробуту і чисельності населення.

Як і будь-які організації, імперії проходять життєвий цикл від хаосу через період становлення і розвитку до стійкості (золотий вік, апогей розвитку), потім до періоду хаосу і розпаду. Цю думку можна простежити в українського дослідника В. Андрущенка: «С. Айзенштадт основною причиною утворення імперій вважає "прагнення до встановлення соціального порядку", який формується в період зтяжних соціальних катаклізмів, які не піддаються врегулюванню традиційно політичними механізмами. ... Кожна імперія має свої витоки, причини утворення та історичний час, протягом якого вона утримує властиві їй імперські повноваження. ... Справедливо й інше: рано чи пізно імперії руйнуються і вмирають» [1, с. 13; с. 19; с. 21]. Американський вчений М. Кастельс узагальнює: «Історія життя, ... є серія стабільних станів, відзначена в рідкісні моменти значними подіями, які відбуваються з величезною швидкістю і допомагають становленню наступної епохи стабільності» [8, с. 49].

Ряд дослідників, зокрема В. Андрущенко та З. Бжезинський, приписують наддержавам імперські риси, пов'язуючи їх з соціальною організацією як впорядкованістю: «Як і в минулому, застосування Америкою "імперської" влади в значній мірі є результатом кращої організації, здатності швидко мобілізувати величезні економічні та технологічні ресурси в військових цілях, неявній, але значній культурній привабливості американського способу життя, динамізму і природженого духу суперництва американської соціальної та політичної еліти» [3, с. 21].

Співзвучний з ними Дж. Сорос, який відзначає особливість глобальної соціальної організації, пов'язаної з наявністю модерних «імперій»: «Холодна війна була надзвичайно стабільним утворенням. Два силових блоки, що представляють протилежні концепції соціальної організації, боролися за перевагу, але вони повинні були поважати життєві інтереси один одного, тому що кожна сторона була здатна знищити іншу в тотальній війні. Зараз ми вступили в період безладдя» [16].

На сучасному етапі легітимним інститутом, який забезпечує той чи інший соціальний порядок є національні держави: «Жодна з держав, що передувала сучасності, не була в змозі навіть близько підійти до того рівня адміністративного узгодження, який був розвинений в рамках національної держави» [7, с. 180].

Оскільки глобалізація ініціювала трансформацію соціальних інститутів постсучасного суспільства, то і національні держави зазнають докорінних змін. Проблему національних держав можна охарактеризувати як такі, що перетворюються в постмодерні, що є істотним викликом суспільствам, в першу чергу країн, що розвиваються. Стирання кордонів і розмивання суверенітету національних держав похитнуло традиційні демократичні цінності, сприяло ерозії ідентичності на основі національності. Ситуація ускладнюється з появою глобальних міграційних потоків, збільшенням кількості нелегальних трудових мігрантів і біженців. Відповіддю на зростаючу соціальну аномію є радикалізація ультраправих соціально-політичних рухів.

І в світі в цілому, і в Україні зокрема, фундаментальних змін зазнали також і такі соціальні інститути, як демократія і капіталізм. Згідно з Індексом демократії, який з 2010 року складається щорічно дослідницьким агентством The Economist Intelligence Unit, Україна протягом 2011-2018 років відноситься до так званих «гібридних режимів» або «гібридної демократії». Вона характеризується тим, що «вибори мають суттєві порушення, які часто заважають їм бути вільними і справедливими. Тиск з боку держави на опозиційні партії і кандидатів може бути звичайним явищем. ... Корупція, як правило, широко поширена, а верховенство права слабе. Громадянське суспільство слабе. Як правило, журналістів переслідують і чинять тиск, а судова влада не є незалежною» [13, с. 49]. Незавершена люстрація і децентралізація влади, створення антикорупційних організацій, які нерідко самі породжують корупцію, тільки віддаляють Україну від майбутніх нових форм соціальної організації.

Що стосується капіталізму, то на глобальному рівні відбувається пошук нових форм, більш того, навіть альтернатив йому. Кондратьєвські економічні цикли стають все коротшими, тобто економічні спади – частішають, їх все складніше передбачати і уникати. Так, І. Валлерстайн зазначає: «Питання вже не в тому, яким чином капіталістична система зможе зцілити свої рани і відновити наступ. Питання в тому, що прийде на зміну цій системі» [5]. В Україні ця тенденція посилюється перманентними спробами реформування пострадянської економіки в ринкову та питанням її ефективної інтеграції в європейську і світову.

З виснаженням та занепадом капіталізму нерозривно пов'язані трансформації ринкових і ліберальних цінностей, їх виродження в культ грошей і споживання: «Люди заслуговують на повагу і захоплення, тому що вони багаті. Те, що раніше було засобом обміну, узурпувало місце фундаментальних цінностей, повністю змінивши відносини, що декларуються економічною теорією. Те, що раніше було професіями, перетворилося в бізнес. Культ успіху замінив віру в принципи. Суспільство втратило якір» [16].

Зараз в Україні (як і на пострадянському просторі в цілому) домінує ліберальна ідеологія. Дискурс свободи, індивідуалізму, приватної власності, ринкових відносин, які не регулюються державою, відкритого суспільства з його софійністю, поліфонічністю і «політикою думок» і т.д. вичерпав себе, свій конструктивний творчий потенціал. Лібералізм більше не продуктивний в сучасних умовах, коли вже не потрібна реакція індустріалізму на традиційне суспільство і звільнення особистості з закостенілості громадської думки, боротьба за соціальну мобільність і протистояння державному контролю над особистістю.

Сучасний лібералізм – віддзеркалення пануючого політичного і економічного «порядку».

З приводу лібералізму в різних його варіаціях як домінуючої світової ідеології з часів закінчення холодної війни, З. Бжезинський висловився

однозначно: «Успіх лібералів ознаменував разом з тим початок кризи лібералізму» [4, с. 233].

Як свідчить аналіз інституціональних трансформацій соціальної структури, українське суспільство відображає глобальні тенденції – світову спільноту спіткала ціннісна та ідейна вичерпаність, що дестабілізує соціальну рівновагу. Українське суспільство можна охарактеризувати як таке, що перебуває в стані глибокої системної, всеосяжної кризи. Доводиться констатувати відсутність в українському суспільстві структури з ефективних, стійких і діяльних соціальних інститутів, здатних на вироблення відповідей на існуючі глобальні та локальні виклики.

Шукати причину кризи в збої функціонування будь-якого одного соціального інституту, тим більше, що криза зумовлена об'єктивними глобальними тенденціями, загрожує вульгарним редукціонізмом цілісної соціальної дійсності.

Виникає необхідність структурних трансформацій суспільства, зміни самої логіки і принципів побудови соціальної структури. Ініційоване адміністративним шляхом реформування соціальних інститутів як процесу зміни формальних правил і процедур функціонування не забезпечує необхідної фундаментальності змін. Задання тенденцій до системної модернізації українського суспільства та виходу з кризи передбачає звернення до соціальної першооснови – людини, її громадянських компетенцій, ціннісних, інтелектуальних і управлінських здібностей як особистості.

Тут виникає ряд проблем. По-перше, як зазначає О. Балакірева: «Для сучасної ситуації характерні ... неготовність громадян бути активними учасниками (не "наскоком", як на спеціальних акціях, а щоденно, системно і рутинно) процесів розвитку суспільного життя, брати на себе відповідальність за участь в ухваленні рішень, виконувати функції громадянського суспільства. Біда українського суспільства полягає у відсутності еліти в широкому її розумінні, включаючи економічну, політичну та інтелектуальну еліти,

професійні еліти, які повинні задавати "рівень", забезпечувати і підтримувати його» [2, с. 8].

Однією з причин такого стану є те, що протягом тривалого часу «глибока інтегрованість еліти в національних масштабах забезпечувалася за допомогою двох найважливіших механізмів: відбору за ознакою наслідування ... і каналу освіти. ... Поступово інститут освіти стає головним каналом вертикальної мобільності в сучасних суспільствах» [9, с. 109]. І як наслідок, виникає друга проблема, яку, слідом за Режисом Дебре, можна визначити як «медіократія» та яка має подвійне значення: влада медіа і влада посередності, пересічності, сформованої під впливом медіа.

Влада медіа та ЗМІ в інформаційну епоху не просто екстенсивно розвивається, але і тоталізує свій вплив на спосіб мислення і дій людини. Вона створює таким чином людину маси і масове суспільство. При відсутності еліти з інтересом загальнодержавним, а не особистим, в кращому випадку корпоративним (який можна прирівняти до деформованого міщанства), суспільство виявляється ціннісно «горизонтальним». Так, елітність в українському суспільстві визначається мірою доступу до розподілу ресурсних потоків, які, власне і є основною «цінністю» на всіх рівнях стратифікації. У той же час, інститут освіти, походження і доступ в результаті цього до закритих соціальних мереж, клубів, контактів залишається важливим фактором формування еліт в розвинених країнах. Так, в США, як і в інших західних країнах, існує мережа відносно замкнених елітних шкіл, через які привілейовані члени суспільства передають свої привілеї своїм же дітям [9, с. 111].

Що ж стосується освіти як інституту, що конститує національну еліту, в Україні ситуація дещо інша. Як зазначає дослідник сучасних еліт О. Міхальов, «на превеликий жаль, ті реформи, які проводять в області освіти, задають тенденції загальної стандартизації людей з низьким освітнім рівнем. При відсутності сучасних засобів моделювання, суб'єкти управління для виконання умови керованості, по теоремі Ешбі, навмисно знижують рівень різноманітності об'єкта шляхом зниження його освітнього цензу і уніфікації.

Це спроба управляти об'єктами, коли самі суб'єкти не мають відповідного рівня різноманітності, що дозволяє їм це управління здійснювати і тим самим забезпечувати собі перевагу для дотримання умови керованості. Для вирішення подібного роду проблем необхідна стандартизація, але інша. Необхідний стандартний універсальний (інваріантний) інструмент, яким могли б творчо користуватися всі без шкоди не втрачаючи різноманітності» [10, с. 129].

Згідно з теоремою керованості В. Ешбі [12], відомої також як принцип необхідної різноманітності, «різноманітність керуючої системи має бути не меншою, ніж різноманітність системи, якою управляють» [6, с. 30].

На практиці це означає збільшення різноманітності через створення соціально орієнтованої, відданої державним (а не особистим) інтересам еліти шляхом інтелектуалізації населення. Тим більше, що в нашій країні існує значний соціальний запит на соціальних лідерів нового покоління. У структурному вимірі інституалізація ціннісної ієрархії з домінуванням надособистісних державницьких цінностей відображається як збільшення рівня організації суспільства, його ієрархізація або ж як «вертикалізація» демократії, іншими словами – створення структури соціальної організації у вигляді соціальної ієрархічної піраміди. Це зручний термін для відображення твердження, згідно з яким, чим ширшою є основа піраміди (чим більшою є якісна різноманітність, в нашому випадку – особистостей з унікальними, творчими здібностями, здатних приймати адекватні рішення у нестандартних ситуаціях), тим потенційно більш «високою» може бути піраміда (де «горизонтальність» суспільства доповнюється такою якістю як «вертикальність», збільшуючи різноманітність на макрорівні).

Демократичність при цьому не суперечить соціальній ієрархії: справедливість досягається дотриманням прав людини, відсутністю дискримінації меншин і більшості, обов'язковою вертикальною соціальною мобільністю (соціальними ліфтами), відкритістю еліти як умовою її відтворення при відсутності принципу спадковості.

Висновки. Таким чином, соціальна організація українського суспільства є локальним відображенням глобальних тенденцій з національною специфікою і знаходиться в хаотичному і руйнівному, кризовому стані. Вихід з цієї кризи вочевидь полягає у зміні логіки соціальної організації українського суспільства: переходу від реформування соціальних інститутів на законодавчому рівні і «горизонтальних» змін, до їх «мутації» – вертикальних змін у вигляді побудови соціальної піраміди з кращих із компетентних осіб з певною соціально орієнтованою системою цінностей.

Перспективою дослідження є розкриття унікальності умов, що склалися як в світі, так і в нашому суспільстві для системних соціальних змін, де наша країна може стати піонером і прикладом соціальної організації з дійсно людським обличчям.

Використана література

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. К. : Інститут вищої освіти АПН України, 2006. 679 с.
2. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум*. 2007. №2. С.7-19.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / пер. с англ. О. Ю. Уральской. М. : Международ. отношения, 1998. 254 с.
4. Бжезинский З. Между двумя веками. Роль Америки в эру технотроники. М. : Прогресс, 1972. 308 с.
5. Валлерстайн И. Динамика глобального кризиса : тридцать лет спустя. *Журнал Эксперт*. 2009. №35 (672).
6. Воронкова В.Г. Синергетична методологія аналізу соціального управління. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009. Вип. 36. С. 26-46.
7. Гидденс Э. Последствия современности / пер. с англ. Г.К. Ольховикова. М. : Праксис, 2011. 352 с.

8. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М. : ГУ ВШЭ., 2000. 608 с.
9. Куценко О. Д. Суспільство нерівних. Класовий аналіз нерівностей в сучасному суспільстві : Спроби західної соціології. Харків : Вид. центр Харк. ун-ту, 2000. 316 с.
10. Міхальов О. М. Концептуалізація вербально-змістовного аспекту елітизму. *Менеджер*. 2017. №3. С. 127-137.
11. Пригожин А. И. Современная социология организаций. М. : Интерпракс, 1995. 295с.
12. Эшби У. Введение в кибернетику. М. : Издательство иностранной литературы, 1959. 429 с.
13. Democracy Index 2018 : Me Too? *The Economist Intelligence Unit*. 66 p. URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=Democracy2018 (дата звернення: 29.03.2019).
14. Reed M. The Agency/Structure Dilemma in Organization Theory : Open Doors and Brick Walls. *The Oxford Handbook of Organizational Theory* / Edited by H. Tsoukas and C. Knudsen. Oxford University Press, 2003. P. 289-310.
15. Silverman D., Jones J. Organizational Work : The Language of Grading, the Grading of Language. London, Collier Macmillan, 1976. 197 p.
16. Soros G. The Capitalist Threat. *The Atlantic*. 1997. February issue. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1997/02/the-capitalist-threat/376773/> (дата звернення: 29.03.2019).